

धर्मचक्रप्रवर्तनसूत्रम्

pravartana *n* - приведение в движение, осуществление, начинание, возникновение;

एवं मया श्रुतम् ।

एकस्मिन्समये भगवान् वाराणस्यामुषिपतने मृगदावे विहरति स्म ।

bhagavant – счастливый, благодатный, благословенный, блаженный, прекрасный; эпитет богов (букв. «обладающий долей»);

dāva *m, n* - лес;

vi√har I P. – разнимать, отделять, расчленять, освободить, отбирать; гулять, бродить, скитаться, проводить время; √. наслаждаться;

तत्रैव भगवान्पञ्चवर्गीयान्भिक्षुनामन्त्रयामास ।

-vargīya - принадлежащий к к.-л. группе, классу, категории;

bhikṣu *m* монах, аскет, отшельник, нищий;

ā√mantraya √. - обращаться, окликать, звать;

द्वाविमौ भिक्षवोऽन्तौ प्रव्रजितेन ना सेवितव्यौ ।

anta *m*, - конец; край, крайность; предел;

pra√vraj I P. - сделаться аскетом;

√sev (√. I, p.p. sevita) служить; ухаживать; почитать, чувствовать; посещать, стоять, обитать; предаваться, заниматься, соблюдать, исполнять;

कतमौ द्वौ ।

यश्चायं कामेषु कामसुखल्लिकानुयोगो हीनो ग्राम्यः पार्थगजनिकोऽनार्योऽनर्थसंहितो यश्चायमात्मक्लमथानुयोगो

दुःखोऽनार्योऽनर्थसंहितः ।

sukhallikā *f* - *buddh.* удовольствие, счастье;

anu-yoga *m* - *buddh.* привязанность, склонность;

grāmya - деревенский, грубый, примитивный;

pārthag-jana - простой человек, обычный человек; pārthagjanika - принадлежащий простому человеку;

klamatha *m* - усталость, истощение, утомление, изнеможение;

एतौ खलु भिक्षव उभावन्तावनुपगम्य मध्यमा प्रतिपदा तथागतेनाभिसंबुद्धा चक्षुःकरणी ज्ञानकरण्युपशमायाभिज्ञायै

संबोधये निर्वाणाय संवर्तते ।

pratipadā *f* - образ действий, поведение;

abhisam√budh - *buddh.* достигать просветления; понимать ч.-л. полностью;

upaśama *m* - прекращение, тишина, спокойствие;

abhijñā *f* - высшее сверхъестественное знание, интуиция;

saṃbodhi *f* – совершенное знание, просветление;

niṅvāṇa *n* - исчезновение, конец, прекращение существования; спасение от перерождений; удовлетворение, блаженство, вечный покой;

saṃ√vart I √. - *buddh.* направляться, вести, быть благоприятным для ч.-л. (+Dat.);

कतमा च सा भिक्षवो मध्यमा प्रतिपदा तथागतेनाभिसंबुद्धा चक्षुःकरणी ज्ञानकरण्युपशमायाभिज्ञायै संबोधये निर्वाणाय

संवर्तते ।

अयमेवार्योऽष्टाङ्गिको मार्गो यथेदं सम्यग्दृष्टिः सम्यक्संकल्पः सम्यग्वाचा सम्यक्कर्मान्तः सम्यगाजीवः सम्यग्व्यायमः
सम्यक्स्मृतिः सम्यक्समाधिः ।

aṣṭāṅgika - *buddh.* восьмеричный, состоящий из восьми частей;
saṃkalpa *m* - решение, решимость; воля, желание, мысли;
vācā *f* - речь;
karmānta *m* - работа, дело, действие; завершение дела;
ājīva *m* - средства к существованию, пропитание;
vyāyāma *m* - напряжение, усилие;
smṛti *f* - священное предание; заповедь; воспоминание, предание; *buddh.* сознательность, осознанность, памятование;
samādhi *m* - сосредоточение, благоговение, благочестие;

अयं खलु सा भिक्षवो मध्यमा प्रतिपदा तथागतेनाभिसंबुद्धा चक्षुःकरणी ज्ञानकरण्युपशमायाभिज्ञायै संबोधये निर्वाणाय
संवर्तते ।

इदं खलु वै भिक्षवो दुःखमार्यसत्यम् ।

जातिरपि दुःखा जरापि दुःखा व्याधिरपि दुःखो मरणमपि दुःखमप्रियेण संप्रयोगो दुःखः प्रियेण विप्रयोगो दुःखो
यदिच्छं न लभते तदपि दुःखं संक्षेपेण पञ्चोपदानस्कन्धा दुःखाः ।

jarā *f* - старость, дряхлость;
vyādhi *m* - болезнь;
saṃprayoga *m* - объединение, связь; применение, употребление;
viprayoga *m* - разлука;
saṃkṣepa *adv.* - вкратце, кратко, одним словом;
upādāna *n* - материальная причина; *buddh.* цепляние за жизнь;
skandha *m* - плечо; ствол дерева, толстая ветвь; раздел, глава; масса, большое количество; пять объектов чувств; *buddh.* пять составных элементов бытия, пять причинно обусловленных компонентов всего сущего: (rūpa форма, vedanā чувство, saṃjñā представление, saṃskāra совокупность мысленных построений, vijñāna сознание);
pañca-upādāna-skandha - пять причинно обусловленных компонентов всего сущего, благодаря которым живые существа цепляются за жизнь;

इदं खलु वै भिक्षवो दुःखसमुदयमार्यसत्यम् ।

येयं तृष्णा पौनर्भविका नन्दिरागसहिता तत्रतत्राभिनन्दिनी यथेदं कामतृष्णा भवतृष्णा विभवतृष्णा ।

samudaya *m* - совокупность составляющих элементов, причина возникновения ч.-л.; собрание, объединение, соединение; успех, удача, доходы, выгода;
tṛṣṇā *f* - жажда, желание, алчность;
paunarbhavika *buddh.* - имеющий отношение к повторному рождению;
nandi *f* - радость;
sahita - соединенный, сопровождаемый, вместе с ч.-л.
abhinandin - находящийся удовольствию в ч.-л., радующийся; желающий ч.-л.;
vibhava *buddh.* - свободный от существования; *m* разрушение, уничтожение;

इदं खलु वै भिक्षवो दुःखनिरोधमार्यसत्यम् ।

यत्तस्या एव तृष्णाया अशेषविरागनिरोधस्त्यागः प्रतिनिःसर्गो मुक्तिरनालयः ।

nirodha *m* - обуздывание, заточение, окружение, задержка, помеха, препятствие, подавление, угнетение, уничтожение;
virāga *m* - бесстрастие, равнодушие, безразличие;

tyāga *m* - отказ, оставление, покидание, удаление;

pratinihsarga *m* - оставление, отречение, отказ;

anālaya *m, n* - *buddh.* избавление от привязанностей, отсутствие основы, бездомность;

इदं खलु वै भिक्षवो दुःखनिरोधगामिनी प्रतिपदार्यसत्यम् ।

अयमेवार्योऽष्टाङ्गिको मार्गो यथेदं सम्यग्दृष्टिः सम्यक्संकल्पः सम्यग्वाचा सम्यक्कर्मान्तः सम्यगाजीवः सम्यग्व्यायमः
सम्यक्समृतिः सम्यक्समाधिः ।

इदं दुःखमार्यसत्यमिति मे भिक्षवः पूर्वमननुश्रुतेषु धर्मेषु चक्षुरुदपादि ज्ञानमुदपादि प्रज्ञोदपादि विद्योदपाद्यालोक
उदपादि ।

anu√śru V U. - слышать;

dharma *m* – положение, состояние, правило, закон, законность, долг, обязанность, религия, нравственное достоинство, благочестие, праведность, добродетель; *buddh.* элементарная единица психики субъекта, носитель одного качества; характерная черта, свойство, качество; идея;

ut√pad IV Ā. - возникать, рождаться, происходить, случаться, начинаться (*здесь aor.pass.*);

āloka *n* - вид, взгляд; *buddh.* озарение;

तत्खलु वा इदं दुःखमार्यसत्यं परिज्ञेयमिति मे भिक्षवः पूर्वमननुश्रुतेषु धर्मेषु चक्षुरुदपादि ज्ञानमुदपादि प्रज्ञोदपादि
विद्योदपाद्यालोक उदपादि ।

तत्खलु वा इदं दुःखमार्यसत्यं परिज्ञातमिति मे भिक्षवः पूर्वमननुश्रुतेषु धर्मेषु चक्षुरुदपादि ज्ञानमुदपादि प्रज्ञोदपादि
विद्योदपाद्यालोक उदपादि ।

इदं दुःखसमुदयमार्यसत्यमिति मे भिक्षवः पूर्वमननुश्रुतेषु धर्मेषु चक्षुरुदपादि ज्ञानमुदपादि प्रज्ञोदपादि विद्योदपाद्यालोक
उदपादि ।

तत्खलु वा इदं दुःखसमुदयमार्यसत्यं प्रहातव्यमिति मे भिक्षवः पूर्वमननुश्रुतेषु धर्मेषु चक्षुरुदपादि ज्ञानमुदपादि
प्रज्ञोदपादि विद्योदपाद्यालोक उदपादि ।

pra√hā (III P. p.p. prahīna) - покидать, оставлять, лишаться;

तत्खलु वा इदं दुःखसमुदयमार्यसत्यं प्रहीणमिति मे भिक्षवः पूर्वमननुश्रुतेषु धर्मेषु चक्षुरुदपादि ज्ञानमुदपादि प्रज्ञोदपादि
विद्योदपाद्यालोक उदपादि ।

इदं दुःखनिरोधमार्यसत्यमिति मे भिक्षवः पूर्वमननुश्रुतेषु धर्मेषु चक्षुरुदपादि ज्ञानमुदपादि प्रज्ञोदपादि विद्योदपाद्यालोक
उदपादि ।

तत्खलु वा इदं दुःखनिरोधमार्यसत्यं साक्षीकर्तव्यमिति मे भिक्षवः पूर्वमननुश्रुतेषु धर्मेषु चक्षुरुदपादि ज्ञानमुदपादि
प्रज्ञोदपादि विद्योदपाद्यालोक उदपादि ।

sākṣī √kar VIII U. - призывать в свидетели; *buddh.* понимать, осознавать;

तत्खलु वा इदं दुःखनिरोधमार्यसत्यं साक्षीकृतमिति मे भिक्षवः पूर्वमननुश्रुतेषु धर्मेषु चक्षुरुदपादि ज्ञानमुदपादि
प्रज्ञोदपादि विद्योदपाद्यालोक उदपादि ।

इदं दुःखनिरोधगामिनी प्रतिपदार्यसत्यमिति मे भिक्षवः पूर्वमननुश्रुतेषु धर्मेषु चक्षुरुदपादि ज्ञानमुदपादि प्रज्ञोदपादि विद्योदपाद्यालोक उदपादि ।

तत्खलु वा इदं दुःखनिरोधगामिनी प्रतिपदार्यसत्यं भावयितव्यमिति मे भिक्षवः पूर्वमननुश्रुतेषु धर्मेषु चक्षुरुदपादि ज्ञानमुदपादि प्रज्ञोदपादि विद्योदपाद्यालोक उदपादि ।

bhāvaya (caus. om √bhū) - создавать, производить, оживлять, проявлять, осуществлять;

तत्खलु वा इदं दुःखनिरोधगामिनी प्रतिपदार्यसत्यं भावितमिति मे भिक्षवः पूर्वमननुश्रुतेषु धर्मेषु चक्षुरुदपादि ज्ञानमुदपादि प्रज्ञोदपादि विद्योदपाद्यालोक उदपादि ।

यावदेवं मे भिक्षव इमेषु चतुर्ष्वार्यसत्येषु त्रिपरिवर्तं द्वादशाकारं यथाभूतं ज्ञानदर्शनं न सुविशुद्धमभून्नैव तावदहं भिक्षवः सदेवके लोके समारके सब्रह्मके सश्रमणब्राह्मणजने सदेवमनुष्येऽनुत्तरं सम्यक्संबोधिमभिसंबुद्धोऽस्मीति प्रत्यज्ञासिषम् ॥

parivarta *m* - вращение, круговое движение; раздел книги; *buddh.* - поворот колеса учения. *Три поворота*: 1) понимание (*satya-jñāna*), 2) введение в действие (*krtya-jñāna*), 3) осуществление (*krta-jñāna*);
ākāra *m* - форма, вид, выражение лица, внутреннее состояние; двенадцать видов получается, если применить эти три поворота к каждой благородной истине.

sadevaka *n, m buddh.* - мир с богами;

māra - уничтожающий, убивающий; *m* смерть; помеха, препятствие; *pot.pr.* демон Мара;

śramaṇa *m buddh.* - нищенствующий монах;

prati√jñā XI P. - признавать, соглашаться, обещать;

यतश्च खलु मे भिक्षव इमेषु चतुर्ष्वार्यसत्येष्वेवं त्रिपरिवर्तं द्वादशाकारं यथाभूतं ज्ञानदर्शनं सुविशुद्धमभूत्थाहं भिक्षवः सदेवके लोके समारके सब्रह्मके सश्रमणब्राह्मणजने सदेवमनुष्येऽनुत्तरं सम्यक्संबोधिमभिसंबुद्धोऽस्मीति प्रत्यज्ञासिषम् ॥

ज्ञानं च वै मे दर्शनमुदपादि । अक्षोभ्या मे विमुक्तिरियमन्तिमा जातिर्नास्तीदानीं पुनर्भव इति ॥

√kṣubh I Ā., IV P., IX P. - колебаться, трястись;

antima - последний;

इदमवोचद्भगवान् । आप्तमनसः पञ्चवर्गीया भिक्षवो भगवतो भाषितमभ्यनन्दन् ॥

āttamanas, āptamanas *buddh.* - радостный, обрадованный, довольный;

अस्मिंश्च वै व्याकरणे भण्यमान आयुष्मतः कौण्डिन्यस्य विरजं वीतमलं धर्मचक्षुरुदपादि यत्किञ्चित्समुदयधर्मं सर्वं तन्निरोधधर्ममिति ॥

vyākaraṇa *n* - различие, анализ, грамматика; *buddh.* объяснение, разъяснение, предсказание;

√bhaṇ I P. - говорить, рассказывать, излагать;

āyuṣmant - здоровый, долгоживущий, долговечный (*в обращении к царю или почитаемому лицу*);

kaunḍīnya - *имя собственное*; первый из учеников Будды, кто достиг просветления;

vīraja - чистый, непыльный; бесстрастный;

प्रवर्तिते च वै भगवता धर्मचक्रे भूम्या देवाः शब्दमन्वश्रावयन् ॥

bhūmya - земной;

anuśrāvaya *buddh.* - провозглашать, оглашать, объявлять;

एतद्भगवता वाराणास्यामृषिपतने मृगदावेऽनुत्तरं धर्मचक्रं प्रवर्तितम्

अप्रतिवर्त्य श्रमणेन वा ब्राह्मणेन वा देवेन वा मारेण वा ब्रह्मणा वा केनचिद्वा लोक इति ॥

aprativartya p.n. *buddh.* - то, что не может быть повернуто вспять;

भौमानां देवानां शब्दं श्रुत्वा चातुर्महाराजिका देवाः शब्दमन्वश्रावयन् ।

Классы богов *kāmāvacara* (сфера чувственного), перечислены в порядке возрастания ранга:

cāturmahārājika - боги из мира Четырех великих царей;

trayastrimśa - божества из мира Тридцати трех богов во главе с Щакрой;

yāma - божества из мира Ямы;

tuṣita - "радующиеся" или "блаженствующие" божества;

nirmānarati - "радующиеся сверхъестественным созданиям", "наслаждающиеся магическими творениями";

paranirmitavaśavartin - "владеющие тем магическим, (что делают) другие", "контролирующие (наслаждения), магически созданные другими", среди них Мара;

brahmakāyika - класс богов *gūrāvaca* (мир форм), с Брахмой во главе;

एतद्भगवता वाराणास्यामृषिपतने मृगदावे ऽनुत्तरं धर्मचक्रं प्रवर्तितम्

अप्रतिवर्त्य श्रमणेन वा ब्राह्मणेन वा देवेन वा मारेण वा ब्रह्मणा वा केनचिद्वा लोक इति ॥

चातुर्महाराजिकानां देवानां शब्दं श्रुत्वा त्रयस्त्रिंशा देवाः .....(повтор).....

यामा देवाः .....

तुषिता देवाः .....

निर्मानरतयो देवाः .....

परनिर्मितवशवर्तिनो देवाः .....

ब्रह्मकायिका देवाः शब्दमन्वश्रावयन्

एतद्भगवता वाराणास्यामृषिपतने मृगदावे ऽनुत्तरं धर्मचक्रं प्रवर्तितम्

अप्रतिवर्त्य श्रमणेन वा ब्राह्मणेन वा देवेन वा मारेण वा ब्रह्मणा वा केनचिद्वा लोक इति ॥

तदनन्तरं तेन क्षणेन तेन लयेन तेन मुहूर्तेन यावद्ब्रह्मलोकं शब्दोऽभ्युदगमत् ॥

laya m - миг, момент, краткий промежуток времени; ритм, темп;

अयं च दशसहस्री लोकधातुः समकम्पिष्ट संप्राकम्पिष्ट संप्रव्याधिषि ।

lokadhātu m buddh. - мир, система миров;

saṃ√kamp I Ā. - дрожать, трястись, колебаться;

saṃpra√vyath I Ā. - дрожать, трястись, колебаться;

अप्रमाणश्चोदार आभासो लोके प्रदुरभूदतिक्रम्य देवानां देवानुभावम् ॥

apramāṇa - неизмеримый, безграничный, беспредельный;

udāra m - возвышенный, благородный, прекрасный, прелестный;

ābhāsa m - блеск, сияние;

prādur√bhū I P. - появляться;

anubhāva m - сила, мощь, достоинство;

अथ खलु भगवानिममुदानमुदानयत्

udāna n, m - торжественное и радостное высказывание; выдох;

√udānaya den. - произносить, восклицать;

आजानासि बत भो कौण्डिन्य आजानासि बत भो कौण्डिन्येति ॥

bata, bho - восклицательные частицы o! ah!

इति हीदमायुष्मतः कौण्डिन्यस्याज्ञातकौण्डिन्यस्त्वेव नाम बभूवेति ॥